

Оригинални научни рад

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*
ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

РЕАКЦИЈА СТАНОВНИШТВА БЕРАНСКЕ НАХИЈЕ НА АНЕКСИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Айсѝракић: У раду је реч о реакцији становништва Новопазарског санџака и Беранске нахије на анексију Босне и Херцеговине. Иако је Аустро-Угарска 15. октобра 1908. године морала повући гарнизоне које је држала у Пљевљима, Прибоју и Пријеполу, она се није одрекла аспирација према том простору, нити напустила своје интересовање за њега. Напротив, она је стално тежила да обнови свој утицај у Новопазарском санџаку и тако ојача своје позиције према Србији и Црној Гори. Аустро-Угарска није признавала Србима право на ослобођење и национално уједињење. Сматрала је ову територију својом интересном сфером и коридором ка Истоку, за коју је била спремна да ратује. Зато је чин анексије Босне и Херцеговине и почетак изградње санџачке железнице изазвао нерасположење, како муслиманског, тако и хришћанског становништва према Аустро-Угарској. Срби су схватили да је аустроугарски империјализам главни непријатељ ослобођења и уједињења српског народа и почели се придруживати Турцима и Албанцима у протестним митинзима и бојкоту аустроугарске робе. Стварао се утисак да би могло доћи до тешке сарадње, па чак и до савеза између Срба и муслиманско-албанских вођа.

У Сјеници је 19. октобра 1908. године одржана скупштина представника православног и мухамеданског становништва из Санџака, на којој је донета резолуција којом је осуђена анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Срби су били заступљени са 27 посланика. Међу говорницима били су запажени представници Срба из Доњих Васојевића. Чин анексије Босне и Херцеговине осуђен је и на народном збору код Ђурђевић Ступова у Беранама, који је одржан 22. октобра (4. новембра) 1908. године, на којем је заједно учествовало око 3000 православног и мухамеданског становништва. Турска узнемиреност због ситуације око и у Санџаку постајала је све већа. Србија и Црна Гора су тежиле да склопе војну конвенцију са Турском и биле спремне да плате надокнаду Турској за уступање Санџака. Међутим, солидарност православног и мухамеданског становништва постојала је само у почетку анексионе кризе, а касније је почела да се губи. Преговори Србије и Црне Горе са Турском тапкали у месту без повољних резултата, јер је Турска истовремено преговарала и са Аустро-Угарском. Споразум између Турске и Аустро-Угарске о признавању анексије Босне и Херцеговине склопљен је 26. фебруара 1909. године, чиме је Порта задала смртни ударац

* доктор историјских наука, v.dedovic@hotmail.com

српско-црногорским надама. И српска влада је 31. марта 1909. године признала анексију Босне и Херцеговине. Овим признањем смирила се анексиона криза, али незадовољство целокупног српског народа и даље је остало велико.

Кључне речи: анексија, Босна и Херцеговина, Аустро-Угарска, Србија, Црна Гора, Турска, Беранска нахија, Новопазарски санџак, српски народ.

Младотурска револуција (3-24. јула 1908. године) била је повод за успостављање новог стања на Балканском полуострву. Плашећи се да би нова власт могла да постави захтев да се Босна и Херцеговина врати Османском царству¹, Беч је заузео став да је дошао прави тренутак да се спроведу у дело његови ранији пројекти о анексији ове територије (Микић 1983: 78, 79; Кнежевић 2005: 61).² Анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 7. октобра 1908. године (Митровић 1981: 79, 80, 84; Војводић 2009: 126, 127; Попов 2009: 49; Капићић 1968: 53; Иветић 2019: 59).³ изазвала је

- 1 Чланом 25. Берлинског конгреса прописано је да ће „провинције Босну и Херцеговину окупирати Аустро-Угарска, која ће њима управљати. Пошто Влада Аустро-Угарске не жели да преузме управу у Новопазарском санџаку, који се налази између Србије и Црне Горе у правцу југоистока до Митровице, у њему ће остати отоманска управа; ипак да би се обезбедило одржавање новог политичког стања, као и слобода и безбедност саобраћаја, Аустро-Угарској се оставља право да држи ту гарнизоне и да има војне и трговачке путеве на читавом простору овог дела старог вилајета Босне. У том смислу Аустро-Угарска и Турска ће се споразумети о појединостима“. Тако су две додашње турске провинције, Босна и Херцеговина, де јуре остале у саставу Турске, а де факто под влашћу Аустро-Угарске. Међусобни односи између Аустро-Угарске и Турске су након Берлинског конгреса регулисани кроз више протокола и конвенција.
- 2 Убрзо након што је одлуком Берлинског конгреса добила мандат да привремено окупира територију Босне и Херцеговине и на тај начин спречи повезивање словенских народа у једну велику државу, у Аустро-Угарској су настали први пројекти о анексији ових двеју провинција.
- 3 Младотурска револуција је била довољан разлог да се Аустро-Угарска одлучи на анексију Босне и Херцеговине. Донета је одлука да се анексија прогласи на јубилеј 60-годишњице ступања цара Фрања Јосифа на престо. Очекујући да ће анексија Босне и Херцеговине изазвати оштре реакције у међународној јавности Аустро-Угарска је овај акт припремала у строгој тајности. Она је о својим намерама обавестила савезнике из Тројне алијансе, Немачку и Италију, само месец дана пре извршења овог чина. Цар Фрања Јосиф је 5. октобра потписао прокламацију о анексији у којој се наводи да се она извршава како би „становништву Босне и Херцеговине у пуној мери била призната и гарантована грађанска права...“. Дан касније овај чин је објављен у штампи, а 7. октобра у службеним новинама. Остале велике силе званично су обавештене о извршеној анексији 8. октобра. Ноту о проширењу аустроугарског суверенитета на Босну и Херцеговину уручио је њен посланик у Београду 7. октобра министру иностраних дела Србије Миловану Миловановићу. Аустро-Угарска је овај свој потез образлагала тиме да је „била на то присиљена јер су најновији догађаји у Турском царству могли да имају утицаја на ситуацију у Босни и Херцеговини, тако да је само суверена власт могла изаћи у сусрет жељама народа, како би се земља сачувала од разних неприлика којима је била изложена“. Сасвим је јасно да овакво образложење никоме није могло изгледати уверљиво. Влада Краљевине

велику узнемиреност у Србији (Војводић 2009: 126, 153-156; Иветић 2019: 59, 60; Чолић 2015: 156-157),⁴ Црној Гори (*Цетињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908: 1) и међу становништвом Новопазарског санцака (Исовић 1957: 121, 134; Ракочевић 1994: 263-264; Костић 1940: 96-99; Јагодић 2009: 5-6; Растовић 2015: 14; Зарковић 2016: 112; Петровић 1995: 8)⁵ и још више

- Србије под председништвом Петра Велимировића је 7. октобра 1908. године упутила Аустро-Угарској протестну ноту којом је тражила повратак на стање пре анексије, односно поштовање члана 25. Берлинског уговора.
- 4 Да би се узнемирила политичка сцена у Србији Аустро-Угарска је стално ширила гласове о својим намерама да анектира територију Босне и Херцеговине. Будући да је променом династије у Србији 1903. године дошло до промене курса спољне политике, који се кретао ка Русији, дошло је до захлађења односа са Аустро-Угарском, што је довело и до заоштравања односа на економском плану. Таква ситуација била је погодна за објаву анексије јер је истовремено и Русија била ослабљена поразом у рату са Јапаном. Када је аустроугарски посланик у Београду уручио ноту о анексији Босне и Херцеговине српском министру иностраних дела Миловану Миловановићу у Србији је настала забрињавајућа ситуација јер се постављало питање могућег сукоба па је српска влада предузела додатне мере да се одржи мирна ситуација на улицама. Србија је истог дана циркуларном нотом уложила протест великим силама и тражила успостављањем пређашњег стања у Босни и Херцеговини. Међутим, српски протест је у престоницама великих сила дочекан са резервом. С обзиром да је аустроугарска влада одбила српску протестну ноту Скупштина Србије на ванредном заседању од 11. октобра прихватила је предлог владе да се одобри кредит за наоружање, што је правдала потребом за одбраном.
- Расправа о анексији Босне и Херцеговине водила се и на редовној седници Народне скупштине Србије другог и трећег јануара 1909. године, јер се ситуација све више заоштравала. Према ставовима Аустро-Угарске наговештавало се ратно стање а државни врх Србије није показивао спремност да попусти. Из Будимпеште су стизале гласине да се за март спремао напад на Србију и да се поводом тих припрема наредила мобилизација загребачког и темишварског корпуса. Миловановић се циркуларом од 22. фебруара 1909. године обратио великим силама изражавајући да Србија својим држањем није дала повода да се против ње предузму војне мере нити је на било који начин претила Аустро-Угарској.
- 5 Новопазарски санцак је био управна јединица Турског царства са седиштем у Новом Пазару. Вилајетским законом од 1865. године постао је један од седам санцака Босанског вилајета. Обухватао је казе: Нови Пазар, Сјеница, Пљеваља, Нова Варош, Пријепоље, Бијело Поље са Бихором, Митровица, Беране, Колашин и Трговиште (Рожаје). На основу одлуке Берлинског конгреса 1878. године Аустро-Угарска је запосела Босну и Херцеговину, која је чинила највећи део Босанског вилајета. Посебним турско-аустроугарским споразумом у Цариграду од 21. априла 1879. године Аустро-Угарска је добила право да стационарира војне гарнизоне у у сливу реке Лима, у градовима Прибоју, Пријепољу и Бијелом Пољу. Накнадно је одлучено да уместо у Бијелом Пољу, аустроугарски гарнизон буде у Пљевљима. Исте године (1879) Новопазарски санцак је издвојен из састава Босанског вилајета и прикључен Косовском вилајету. Политичке прилике у Новопазарском санцаку после Берлинског конгреса су приморале Порту на извесну реорганизацију управе у овој области, свакако и због аустроугарских гарнизона у њој. У пролеће 1880. године област око Прибоја, Пријепоља и Пљеваља издвојила је из састава Новопазарског санцака и на том простору формирала посебну управну јединицу Пљеваљски санцак, чије су границе одговарале подручју поседнутом од стране аустроугарских трупа (Пљеваљска, Пријепољска

подстакла заинтересованост српских и муслиманских маса за политику (Мартиновић 1976: 541-548; Микић 1994: 335; Чолић 2015: 158).⁶ Аустро-Угарска је 15. октобра морала из Санцака повући гарнизоне које је држала у Пљевљима, Прибоју и Пријепољу (на основу Цариградске конвенције од 21. априла 1879. године) (Чолић 2015: 163),⁷ али се није одрекла аспирација према том простору нити напустила своје интересовање за њега (Зарковић

и Прибојска каза). Годину дана касније, у пролеће 1881. године, Гусињска и Беранска каза, које су до тада биле у саставу санцака Нови Пазар, због изванредних прилика у граничној зони, прикључене су основаном Пећком санцаку (раније каза), који је обухватао је Пећку, Ђаковачку, Гусињску и Беранску казу (Доње Васојевиће). Из Новопазарског санцака су 1902. године издвојене казе Нови Пазар и Митровица и припојене Приштинском санцаку. Тада је од остатка Новопазарског санцака званично формиран Сјенички санцак, са казама: Сјеничка, Бјелопољска, Бродаревска и Нововарошка. Тиме је Новопазарски санцак престао да постоји као управна јединица, али појам се одржао у употреби чак и након 1902. године. Под појмом „Новопазарски санцак“ подразумева се целокупан простор између Србије и Црне Горе који је био под турском влашћу од Берлинског конгреса све до Првог балканског рата 1912-1913. године.

- 6 Положај Срба у Новопазарском санцаку и Старој Србији непосредно након анексије Босне и Херцеговине донекле се поправио, како у односу на представнике турских власти тако и код широких слојева муслиманско-албанског друштва, јер је у овим областима чин анексије и почетак изградње санцачке железнице изазвао нерасположење муслиманског становништва према Аустро-Угарској. Пароле против Аустро-Угарске чуле су се још у августу 1908. године, нарочито у Новопазарском санцаку (Прибоју и Сјеници). У свим већим турским градовима формиран су одбори који су руководили бојкотом аустроугарске робе (*Цейињски вјесник*, бр. 41, 12. 11. 1908: 3). Анексиона криза утицала је на то да муслимани у целом Косовском вилајету испоље посебну пажњу према Србима. Срби су се придруживали Турцима и Албанцима у протестним митинзима и бојкоту аустроугарске робе. Стварао се утисак да би могло доћи до тешње сарадње, па чак и до савеза између Срба и муслиманско-албанских вођа.
- 7 С обзиром да је анексија Босне и Херцеговине представљала отворено кршење Берлинског уговора од стране Аустро-Угарске, она је, да би ублажила последице таквог поступања, одлучила да се одрекне права у Санцаку које јој је тај исти уговор дао и повуче се из те области. Аустро-Угарска је још 23. IX/6. X 1908. године предала ноту Порти којом је понудила повлачење своје војске из Новопазарског санцака као компензацију анексије Босне и Херцеговине. „Аустрија највише фразира о праву, а зна се већ да је то земља која не поштује ничија права (...) После анексије, тог флангрантног изигравања права, Аустрија је похитала да објави широм целог света како се великодушно одриче свога права те повлачи своју војску коју је гарнизонирала у Пљевљима, Прибоју и Пријепољу, главним улазним тачкама некадашњег Новопазарског санцака (...). Што се тиче разних пријатељстава којима се са разних страна сада обасипа Османска царевина, њих је она сита. Та уверења о пријатељству кад нам секу кесу смешна су“ константовано је у Цариградском гласнику (Цариградски гласник, број 43, 24. октобар 1908, 1908, стр. 1). Међутим, то је допринело да Турска није уложила протест код великих сила због анексије Босне и Херцеговине као што је то урадила због бугарског проглашавања независности (*АС, МИД, ПШО 1908*, фасц. IV, дос. 2, пов. бр. 1803, српски конзул у Скопљу Ж. Балугџић-министру иностраних дела М. Ђ. Миловановићу, Београд 18/31. VII 1908; *Цариградски гласник*, бр. 43, 24. 10. 1908: 1).

2016: 113; Митровић, 1981: 64-75, 78-79).⁸ Напротив, она је стално тежила да обнови свој утицај у Новопазарском санџаку и тако ојача своје позиције према Србији и Црној Гори (Мартиновић 1967: 507, 508; Ђоровић 1992: 343; Пејовић 1973: 33 и 39; Ракочевић 1983: 22; Зарковић 2016: 117).⁹ Аустро-Угарска је ову територију сматрала неодвојивим делом окупиране Босне и Херцеговине и, што је још важније, коридором који је води ка Солуну, уз помоћ адекватне железничке мреже коју је намеравала да изгради. За Аустро-Угарску најбитнија улога Новопазарског санџака била је као „клин“ који раздваја независну Србију од Црне Горе, чије би уједињење распршило њене снове о продору на југоисток Европе. Аустро-Угарска није признавала Србима право на ослобођење и национално уједињење. У духу те политике она је форсирала употребу термина „Санџак“ и наглашавала посебност тог

8 Област Новопазарског санџака у политичким плановима Аустро-Угарске имала је огроман значај. Преко својих гарнизона, а такође и преко свог конзулата у Пљевљима који је основан 1890. године, она је будно пратила расположење и свако политичко кретање становништва у Новопазарском санџаку. Преко ове области укрштали су се интереси великих сила. На подручју Новопазарског санџака деловали су бројни аустроугарски агенти који су се служили разним средствима да би постигли своје циљеве. За ове своје акције они су били обилато плаћени од стране аустроугарске владе. Аустро-Угарска је имала своје шпијуне како муслиманског тако и српског порекла. Понекад су и угледни људи били њени шпијун Међутим, њен утицај није наишао на подршку ни код српског ни код муслиманског становништва. Насупрот, становништво Новопазарског санџака развијало је јаку мржњу и презир према Аустро-Угарској. Српско становништво је било наклоњено Србији и Црној Гори чије су се пропаганде на овом подручју сукобљавале са аустроугарском, а муслиманско становништво, нарочито оно које је избегло из Босне и Херцеговине, страховало је од њених даљих акција.

Одустајање Аустро-Угарске од контролисања Новопазарског санџака путем својих војних гарнизона који су били стационарни у тој области, није значило да се она одрекла и од свог начела да не дозволи да дође до територијалног додира између Србије и Црне Горе. Она је само дошла до закључка да држање Санџака није право средство за остваривање тога циља. Крајем 1907. године у Аустро-Угарској уобличена је нова идеја за остваривање тога циља која је подразумевала уништење Србије као независне државе и поделу њене територије са Бугарском.

9 Повлачење аустроугарских гарнизона из Новопазарског санџака, 15. октобра 1908. године, није означио и престанак њене пропаганде на овом простору. Аустро-Угарска се нарочито плашила заједничких иступа православаца и муслимана присталица младотурских власти против анексије Босне и Херцеговине. Зато је настојала да дестабилизује ово подручје подстичући мржњу између хришћана и мухамеданаца. Тако је она успевала да и неке органе турских власти подстиче на зулуме над српским становништвом, како би се оно обраћало њој за помоћ. У томе се ослањала на приврженике старог турског режима, који су већу опасност по питању опстанка Санџака у Турском царству видели у Србији и Црној Гори него у Аустро-Угарској. С друге стране, аустроугарски агенти су агитовали међу српским становништвом да се оружаном побуном супроставе увођењу нових пореза, а да ће их Аустро-Угарска узети у заштиту. Давана су обећања Србима да у случају успостављања аустроугарске власти они не би плаћали порезе у периоду седам година, а војску би служили само они који би под њеном управом били рођени.

простора, а последице њене антисрпске политике у Босни и Рашкој области и данас се осећају (Микић 2015: 99-102 и 113-115; Раденић 1967: 798-799).

Узајамне оптужбе Беча с једне стране, Београда и Цетиња с друге, отвориле су пут заоштравању односа и гомилању трупа с обе стране границе према Аустро-Угарској. Тежње Србије и Црне Горе да ослободе Стару Србију (Рашку област) и да се на том простору споје нису биле непознате, ка томе се тежило још од времена Првог српског устанка. Из тих разлога је ова територија била значајна за слободне српске државе, као и за експанзионистичке тежње Аустро-Угарске (Јагодић 2009: 7-8)¹⁰, али и тежње Турске да задржи власт (Зарковић 2011: 112-113; Зарковић 2013: 143).¹¹ Напуштајући Санџак, Аустро-Угарска је изјавила: „Упад Србије и Црне Горе у њега сматраће се као *casus belli* и браниће га заједно са Турском“ (Недић 1910: 247). Аустроугарски конзули (посебно Прохаска у Призрену) и широка мрежа агената, охрабривали су Арбанасе да се супроставе надирућим српским армијама (Батаковић 1996: 197). Из реченог се јасно види да Аустро-Угарска није признавала Србима право на ослобођење и национално уједињење, већ да је овај коридор ка Истоку сматрала својом интересном сфером, за коју је спремна да ратује, што ће 1914. године и учинити (Рајнатовић 1973: 329).¹² Србија и Црна Гора, охрабрене првим турским изјавама, у којима је

10 Анексијом Босне и Херцеговине Аустро-Угарска није задовољила своје претензије на Балкану. Њен циљ је био Солун, а следећи корак ка њему могао је лако да буде запоседање Старе Србије. У том случају Србија би се наша опкољена и њена независност би озбиљно била доведена у питање.

11 Аустро-Угарска је вршила појачану пропаганду међу Арбанасима у Старој Србији, јер је у њима видела активне судеонике у остваривању својих циљева. Желећи да осигура свој утицај у Новопазарском санџаку Аустро-Угарска је протезирала своје штићенике Арбанасе, подстичући их на немире и непослушност према властима и на многобројне злочине према Србима. У тој пропаганди она се јавља као заштитник арбанаских и интереса Турске пред надирућом Србијом иза које стоји Русија. Охрабрени аустроугарском подршком упадали су на територију Србије што владу у Београду није могло оставити равнодушном. Иако ова пропаганда није била прихваћена од шире арбанашке популације, прихватили су је поједини предводници који су за одређену суму новца били у стању да покрену већи број људи на немире против власти и вршење злочина према Србима. На овај начин они су кварили идеју Србије о мирољубивој политици према Турској.

12 Аустро-Угарска је била највећи противник ширења Србије и Црне Горе и њиховог уједињења, јер је то представљало огромну сметњу њеним хегемонистичким тежњама. Зато се ни по коју цену није смело дозволити да ове две српске државе остваре проширење на рачун територија у Новопазарском санџаку, који је и даље након ратних дејстава 176-1878, био брана уједињењу српског националног елемента. Аустро-Угарска је главни иницијатор ревизије Санстефанског мировног уговора и одржавања Берлинског конгреса. Залагала се да област Новопазарског санџака и Доњи Васојевевићи и даље остану у поседу Турске како би Србија и Црна Гора биле што више раздвојене, и да би себи омогућила лакши продор према Солуну и везу с Албанцима, код којих је настојала да учврсти свој утицај. Долина Лима за Аустро-Угарску била је од важног стратегијског значаја, како би простор који раздваја Србију и Црну Гору био што шири,

било бар вербалног негодовања због анексије, трудиле су се да споља, дипломатским акцијама, и изнутра, заједничким напорима и манифестацијама српског и мухамеданског становништва у Босни, Херцеговини и Санџаку придобију Цариград за трочлани војни савез (Ђорђевић 1962: 108; Зарковић 2016: 113).

И поред повлачења аустроугарских трупа из Новопазарског санџака, на вести о анексији Босне и Херцеговине у Турској је организован бојкот аустроугарске робе, а посебно у Санџаку (*Vardar*, бр. 8, 19. 10. 1908: 2). Упоредо са бојкотом робе дошло је до организовања протестних митинга, уз истовремено уписивање добровољаца (Микић 2015: 119). У Сјеници је 19. октобра/4. новембра 1908. године одржан збор коме су присуствовали „представници Срба и Турака (православног и мухамеданског становништва) из Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелога Поља, Рожајаи Берана“. Срби су били заступљени са 27 посланика. Тежиште говора српских заступника било је против анексије, указујући мухамеданцима да је Аустро-Угарска њихов заједнички непријатељ, да се против ње треба одлучно борити заједничким снагама. Српски посланици су говорили и о тешком и жалосном стању у којем су се налазили Срби у Сјеници и околини, као и другим местима Санџака. На збору је говорило више посланика, а међу говорницима били су запажени представници Срба из Беранске казе (Пејовић 1973: 22 и 233)¹³ (Доњих Васојевића): Авро Џемовић, учитељ Милан Поповић, поп Јосиф Бојовић, учитељ Милић Дабетић, Вуко Дабетић, Милинко Бабовић и учитељ Мираш Дабетић. Били су присутни и Љубомир Поповић, просветни надзорник Милан Џемовић и правник Мило Делевић, који је изабран за деловођу (записничара) збора. Учитељ Милан Поповић је казао да „народ Босне и Херцеговине шаље жалосне погледе на нас, пружајући нам братске руке да им изађемо у сусрет

а тиме и што безбеднији прометни пут од Босне и Херцеговине до Солуна. Интерес Аустро-Угарске утицао је да Беране не припадну Црној Гори, иако гледано по етничком и привредном критеријуму су требале. Одлукама Берлинског конгреса област Васојевића је и даље остала подељена између Турске и Црне Горе. Руски посланик на Цетињу (Јонин), у телеграму грофу Горчакову, руском посланику на Берлинском конгресу, пише: „велика је неправда што се Црној Гори неће присајединити Беране, тј. цијели Васојевићи који су се три године јуначки борили за уједињење са Црном Гором“ (Рајнатовић 1973: 329).

- 13 Беранска каза је била у саставу Пећког санџака од 1881. до 1891. године, а од тада до 1909. године, заједно с Гусињском казом, представља нову територијалну јединицу на коју се протезала власт скадарског валије. Због немира становништва у Беранској кази и ради наплате већих пореза турске власти су почетком 1908. године покушавале да промене устаљену организацију власти на овом подручју (да села од Фемића крша до Горњих Села прикључе Брзавском мудирлуку (суду), односно Бјелопољској кази, а Полицу с Будимљом и Дапсићима до Јасиковца мудирлуку у Лозни, односно Рожајској кази. Народ Беранске казе се томе супроставио с циљем да остане неподељен у свом округу у саставу Скадарског вилајета.

и ослободимо их тешкога ропства. Зато, браћо, устанимо сложено сви и примо крв за спас своје браће у Босни и Херцеговини. Оппростимо их од тога проклетога душмана, који преко свега тога тајно и јавно ради да нас завади с нашим сусједима и највећим пријатељима, тј. с Црном Гором и Србијом, али то пријатељство остаће тврдо и непомућено и оне су двије уз нас и оне ће нам помоћи“ (*Цейињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908: 2; *Цейињски вјесник*, бр. 44, 22. 11. 1908: 4; Ракочевић 1962: 492-493). Учитељ Милић Дабетић је затражио да се донесе хитна резолуција у којој се мора „пошто-пото истаћи“ рат против Аустро-Угарске. Скупштина је опуномоћила Ахмета-ефенди Ганића, судију из Рожaja, да састави резолуцију збора. Међутим, сјенички мутесариф Мехмед Хусни-паша, који је изабран за председника збора, није се сложио са текстом резолуције, него је он саставио други. Посланик из Доњих Васојевића, учитељ Милан Поповић је предлагао да шеста тачка пашиног предлога резолуције, у којој је истакнуто да Турској и даље припада пређашње право на Босну, Румелију и Крит, треба да дође на прво место. Представници српског народа су схватили да је аустроугарски империјализам главни непријатељ ослобођења и уједињења српског народа и зато су изашли са овим предлогом. Одговор сјеничког мутесарифа је био да је важно да та тачка буде у резолуцији, а да је све једно где се она налази. Тако је на крају резолуција усвојена и потписана у оном облику (7 тачака) који је предложио Мехмед Хусни-паша (Мартиновић 1967: 507).¹⁴

Поред доњовасојевићких представника, овој скупштини присуствовали су и представници Срба из Пљеваља (Илија Самарцић и Јован Милинковић) и Бијелог Поља (свештеник Ристо Поповић, Тодор Пајевић, Алекса Мараковац и Лазар Јанковић) (*Цариградски вјесник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 3; *Цейињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908: 2; *Цейињски вјесник*, бр. 44, 22. 11. 1908: 4; Ракочевић 1962: 492-493).

Само три дана после скупштине у Сјеници организован је народни збор код Ђурђевић Ступова у Беранама. На том збору, који је одржан 22. октобра (4. новембра) 1908. године, окупили народ из Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелог Поља, Рожaja и Берана још једном је осудио анексију Босне и Херцеговине. На збору, на којем је заједно учествовало око 3000 православног и мухамеданског становништво, говорили су професор Павле Чубровић и учитељ Тома Јоксимовић. Изабран је заједнички Одбор Срба и Турака за предвиђену акцију против аустроугарског насиља у Босни и Херцеговини (*Цейињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908: 2; *Цариградски вјесник*, бр. 43, 24. 10. 1908: 3; Радусиновић 1980, 112). На крају донета је Резолуција која има три тачке. У првој тачки осуђује се овај

14 Један од захтева који је истакнут у овој резолуцији (трећа тачка) био је да се из Цариграда пошаље „30 000 савремених пушака за народну војску и са њима муниције“ (*Цейињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908: 2; *Цариградски вјесник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 3).

„срамни акт насиља“ који је „Аустро-Угарска монархија, на очиглед цијелог просвијећеног свијета учинила“. У дугој тачки Резолуције упућује се протест „пред просвијећеном Европом, што је дозволила, да једна насилничка држава руши Берлински уговор и тај народ који је сатрла и до сржи исисала предаје још горој судбини но што јој је досадашња била“. У трећој тачки Резолуције наведено је да окупљени народ тражи „од просвијећене Европе да се и према нама покаже праведна, да заштити наше интересе и наша права, да не дозволи, да се над нама, у нашој кући, домовини нашој, врши отмица, насиље, терор и пљачка од једне државе која има незасите жеље, да граби туђе земље и тлачи друге народе“ (*Цариградски њасник*, бр. 43, 24. 10. 1908: 3).

Ипак, осим декларативне осуде анексије, у Турској није било довољно одлучности да се и оружаном супротставе Аустро-Угарској.¹⁵ У целој Турској, нарочито у Санџаку међу мухамеданским становништвом, била је присутна подозривост према намерама Београда и Цетиња. Аустроугарска штампа је свакодневно објављивала вести да се Србија и Црна Гора спремају да заузму Санџак и на тај начин мутила односе Турске са Србијом и Црном Гором (*Цетињски вјесник*, бр. 37, 29. 10. 1908: 4). Нарочито се шпекулисало са информацијом да је 3000 црногорских војника већ спремно да заузме Беране (*Полиџика*, бр. 1690, 30. 09. 1908: 4; *Полиџика*, бр. 1717, 27. 10. 1908: 4; *Цетињски вјесник*, бр. 30, 4. 10. 1908: 2; *Цариградски њасник*, бр. 42, 17. 10. 1908: 1; *Цариградски њасник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 3). Узалуд је црногорски представник у Цариграду Душан Греговић¹⁶ уверавао турску владу да су то злонамерне и измишљене приче,¹⁷ тако да је и сам књаз Никола морао лично да интервенише код турског посланика на Цетињу, уверавајући га да ће Србија и Црна Гора чувати интегритет Царства (*Правда*, 26. 09. 1908: 4; *Цариградски њасник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 4). И бригадир Јанко Вукотић, приликом своје посете Цариграду, настојао је да оповргне интриге бечке владе, како би створио солидну базу за преговоре чији је циљ био постизање савеза између Црне Горе, Србије и Османског царства, који би био усмерен против аустроугарске експанзије (*Глас Црногорца*, бр. 59, 25. 10. 1908: 1; *Цетињски вјесник*, бр. 39. 5. 11. 1908: 4; *Цариградски њасник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 4; Пејовић, 1973: 39; Јовановић 1963: 99, 100, 101; Мартиновић 1967: 504).

15 У Солуну је 27. IX/10. X 1908. године, пред војном касарном у којој су младотурски официри извели војни удар, одржан протестни митинг против проглашења независности Бугарске и анексије Босне и Херцеговине, на којем је присуствовало око 10.000 Турака, Срба, Грка Бугара и Румуна. Иницијатор одржавања збора био је младотурски комитет. АС, МИД ПО, 1908, фасц. 1, бр. 84/1, Конзулат у Солуну-шефу Конзуларног одељења Министарства иностраних дела у Београду, Солун 27. IX/10. X 1908; Ђорђевић 1994: 168; Пејчић 2007, 405, ф. н. 245).

16 Душан Греговић је био црногорски посланик у Цариграду од почетка маја 1907. до 28. новембра 1909. године (ДАЦГ, МИД, 1907, фасц. 14, док. бр. 168 и 340).

17 ДАЦГ, МИД 1908, док. бр. 339, писмо председника црногорске владе-посланику Душану Греговићу, 6. 10. 1908.

Солидарност православног и мухамеданског становништва постојала је само у почетку анексионе кризе, а касније је почела да се губи. Аустроугарска пропаганда да се Србија и Црна Гора спремају за упад у Санџак изазвала је велико узбуђење мухамеданског становништва (*Цейињски вјесник*, бр. 40, 7. 11. 1908: 1; *Цариградски вјесник*, бр. 42, 17. 10. 1908: 1.)¹⁸, а код православног неоправдано подгрејавала наду у скоро ослобођење и уједињење са Србијом и Црном Гором. Све је то појачавало националну и верску поларизацију, међусобну нетрпељивост и мржњу. Турска узнемиреност због ситуације око и у Санџаку постајала је све већа, па је крајем новембра 1908. она упутила четири табора војске у Санџак. Кад се један део те војске, предвођен Шемси-пашом, примакао црногорској граници, Влада Црне Горе упутила је Порти (децембра 1908.) године енергичан протест.¹⁹

Црногорска влада, свесна опасности и суочена с озбиљним претњама, посветила је доста пажње изградњи одбрамбеног система у пограничним областима. У Андријевици, Колашину и Шавнику формиране су војне команде (Радусиновић 1980: 114), а обавештајна служба имала је обавештајце од којих су добијани подаци које је тражило Министарство унутрашњих дела Црне Горе. За берански крај обавештајац је био Александар Поповић, који је информације достављао преко Обласне управе у Андријевици.²⁰

Србија и Црна Гора су тежиле да склопе војну конвенцију са Турском и биле спремне да плате надокнаду Турској за уступање Санџака (Пејовић, 1973: 39; Јовановић 1963: 99, 100, 101; Мартиновић 1967: 504).²¹ Министар иностраних дела Србије, Милован Миловановић је у више наврата истицао да је Новопазарски санџак за Турску слепо црево, а за Србију и Црну Гору пупак (Микић 1994: 338). Но, осим куртоазије и великих обећања од турске

18 Зближавање Срба с муслиманско-албанским вођама покварила је Аустро-Угарска својим тумачењем захтева министра Миловановића у вези са територијалном надокнадом поводом анексије, иако су се Србија и Црна Гора званично изјасниле да као надокнаду не желе територију Новопазарског саџака (*Цариградски вјесник*, бр. 42, 17. 10. 1908: 4; *Цариградски вјесник*, бр. 43, 24. 10. 1908: 1; *Цариградски вјесник*, бр. 45, 7. 11. 1908: 3; *Цейињски вјесник*, бр. 40, 7. 11. 1908: 3).

19 ДАЦГ, МИД 1908, док. бр. 415, црногорски посланик у Цариграду, Греговић-председнику владе Црне Горе, 9. децембра 1908.

20 ДАЦГ, МИД 1908, док. бр. 5509, Обласни управитељ у Андријевици-Министарству унутрашњих дела Црне Горе, 10. октобра 1908.

21 Био је то тренутак подударња српских и црногорских интереса са интересима Турског царства, и то не само као дојучерашњег завојевача, већ и још увек присутног окупатора једног дела српских територија. Преговоре са Османским царством са помнутим циљем најпре је, средином октобра 1908. године, започела Србија. На ручку даваном у краљевом двору у част бригадира Јанка Вукотића, нарочитог изасланика црногорског кнеза Николе Петровића, од дипломатског кора био је позван и присутан само посланик Турске. Овим су се хтели манифестовати пријатељски односи Србије и Црне Горе, с једне стране, и Турске с друге стране (*Цариградски вјесник*, бр. 42, 17. 10. 1908, стр. 3). Ипак, до склапања савеза између трију држава није дошло.

стране није ништа предузимано и преговори су тапкали у месту без повољних резултата. Турски дволични политичари истовремено су преговарали и са Аустро-Угарском (*Сјоменица* 1921: 214). Тако је већ у јануару 1909. постигнут начелан споразум између Турске и Аустро-Угарске о признавању анексије Босне и Херцеговине (*Цетињски вјесник*, бр. 3, 13. 01. 1909: 2; *Цариградски јласник*, бр. 3, 16. 01. 1909: 1)²², али је Протокол о постигнутом споразуму потписан тек 26. фебруара 1909. године због компликација јер је Аустроугарска захтевала да Турска претходно забрани пренос ратног материјала за Србију преко њене територије, на шта Турска није пристала, јер је желела да задржи добре односе са Србијом. уследило је и званично признање (Војводић 2009: 137; Микић 2015: 121). Споразум је ратификован 26. априла 1909. године, чиме је Порта задала смртни ударац српско-црногорским надама (Екмечић 1994: 638; Екмечић 1997: 388; Поповић 1927: 71; Микић 1983: 161, 165, 181; Кнежевић 2005: 208-209). Према споразуму Аустроугарска је стекла право над Босном и Херцеговином уз обавезу да повуче своје трупе из Новопазарског санџака, да босанским муслиманима зајамчи пуну верску слободу и Турској исплати одштету од два и по милиона фунти (Чолић 2015: 167-168)²³.

Наилазећи на непоколебљиву одлучност Аустро-Угарске да по цену ратног сукоба истраје на својој одлуци и потпуну готовост Немачке да је у томе подржи, велике силе, неспремне за такав изазов, пристале су да признају извршену анексију (Војводић 2009: 153-158; Иветић 2019: 61-62).²⁴ Оне чак

22 Преговори Порте и Аустроугарске трајали су од децембра 1908. до јануара 1909. године, када се Беч, између осталог, обавезао да Порти исплати 2,5 милиона турских лира (*Цетињски вјесник*, бр. 3, 13. 01. 1909: 3).

23 За заштиту права и интереса муслимана побринула се Турска, Хрвати и остали католици су се нашли под још снажнијим окриљем Беча и Пеште. Једино су Срби остали сами на свом историјском тлу изложени ветрометини туђинских интереса.

24 Према ставовима Аустро-Угарске наговештавало се ратно стање а државни врх Србије није показивао спремност да попусти. Из Будимпеште су стизале гласине да се за март спремао напад на Србију и да се поводом тих припрема наредила мобилизација загребачког и темишварског корпуса. И војничка струја у Бечу подржавала је војну акцију. Миловановић се циркуларом од 22. фебруара 1909. године обратио великим силама изражавајући да Србија својим држањем није дала повода да се против ње предузму војне мере нити је на било који начин претила Аустро-Угарској. Сматрао је да би ултиматум Србији био најгори насртај и да би се она морала бранити без обзира на исход. Аустро-Угарска је иступила према Србији нотом од 6. марта 1909. године којом је захтевала да се започну преговори о новом трговинском уговору, јер је истицао онај који је потписан марта 1908. године, а услов је био да се Србија обавезе да ће променити своје ставове у погледу анексије. На овај начин Аустро-Угарска је желела да уђе у директне преговоре са Србијом и избегне могуће посредовање Русије. Уместо директног одговора, Србија је 14. марта упутила ноту великим силама потписницама Берлинског уговора, којом им је препустила да по свом нахођењу примене 25. члан уговора. Велике силе (Велика Британија, Француска, Италија и Русија) су 27. марта постигле договор и формулисале промеморију (ноту) коју су уручиле Србији 30. марта,

нису имале снаге да спроведу у дело претходну намеру, да се поводом овог акта бечке владе сазове међународна конференција, на којој би се разматрала актуелна ситуација у Европи (*Цејшињски вјесник*, бр. 30, 4. 10. 1908: 1; *Цејшињски вјесник*, бр. 31, 8. 10. 1908: 1; *Цејшињски вјесник*, бр. 37, 29. 10. 1908: 1; *Цејшињски вјесник*, бр. 37, 29. 10. 1908: 3; *Глас Црногорца*, бр. 61, 7. 11. 1908: 2; Екмечић 1997: 388-389, 392-39; Шкерковић 1964: 468; Mitrović 1981: 94; Кнежевић 2005:141-162, 223-231; Поповић 1938:149-150; Чолић 2015: 160-161).²⁵

Анексијом Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске били су угрожени интереси целокупног српског народа што је изазвало велику узрујаност у Србији и Црној Гори, праћену демонстрацијама и покличима за рат (Чолић 2015: 161).²⁶ Владе двеју земаља приступиле су заједничком деловању како би дале адекватан одговор на насталу ситуацију (Чолић 2015: 161).²⁷ Међутим, када је и Русија, ослабљена поразом у рату са Јапаном

а у којој је писало да: „Србија признаје да није била повређена у својим правима свршеним чином у Босни и Херцеговини и да ће према томе прихватити одлуку великих сила у погледу члана 25. Берлинског уговора“.

- 25 Љиљана Чолић наводи да су за одржавање конференције европских сила на којој би требало да буду разматрана најважнија актуелна и спорна питања сагласност већ биле дале Турска, Русија, Енглеска, Француска и Италија. У дужем тексту Цариградског гласника објављен је дневни ред планиране конференције. „Међу 10 тачака предвиђеног дневног реда налазе се: Питање независности Бугарске (тачка 1.), и анексије Босне и Херцеговине, с напоменом да ће Турска захтевати повратак на пређашње стање (тачка 2.), затим питање Новопазарског санџака на чију територију је Аустроугарска увела своје војне трупе (тачка 3.), затим члан 25. Берлинског уговора о Македонији (тачка 4.), као и накнада Црној Гори и Србији (тачка 7.) (*Цариградски гласник*, 42, 17. 10. 1908: 1).
- 26 Анексија Босне и Херцеговине изазвала је велико узбуђење у Европи, посебно код српског народа. Народно незадовољство је навирало са свих страна, организовани су протести, штампа је била препуна националних текстова, антиаустроугарска пропаганда је доживела врхунац. Масовне протестне поворке су испуниле улице градова у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Старој Србији, Македонији. Спаљиване су аустроугарске заставе а народ је изражавао спремност да прихвати рат. Свакако највећи протест против анексије Босне и Херцеговине одржан је 9/22. октобра 1908. године у Београду код споменика изгинулим четницима у Старој Србији и Македонији, где је било присутно више од 100 000 људи из целе Србије и других српских области (Ђоровић 1992: 540-542; Ђорђевић 1994: 169). Влада Краљевине Србије је подржавала наведене активности и јасно артикулисала народни став. Аустроугарски посланик у Београду Форган у извештају својој влади навео је да у Србији „Сви су спремни да гину“. О јединственом одушељењу у Србији и спремности за рат писала је и сва српска штампа, па и лист „Зора“, орган истоименог ђачког друштва у Бечу (Пејчић 2007: 94-95). Објављени извештаји у разним листовима и часописима говоре да „потреба свесрпске саборности дошла је до пуног изражаја“.
- 27 На ручку у Краљевом двору у част бригадира Јанка Вукотића, краљ Петар је у својој здравици изјавио да између Србије и Црне Горе влада потпуна слога и сагласност (*Цариградски гласник*, бр. 42, 17. 10. 1908: 3). Већ 24. октобра 1908. године Србија и Црна Гора су због анексионе кризе склопиле тајни уговор којим је предвиђена чак и војна

(Војводић: 2009, 119-121), на немачки „мартовски ултиматум“, марта 1909. признала анексију (Чолић 2015: 168)²⁸, српској влади није преостало ништа друго него да 31. марта 1909. године изјави „да није повређена у правима свршеним чином који је створен у Босни и Херцеговини“ (Радусиновић 1980: 119; Екмечић 1994: 638; Екмечић 1997: 393; Поповић 1927: 71).²⁹ Пет дана касније (5. априла) анексију Босне и Херцеговине признала је и Црна Гора (Mitrović 1981: 84; Јовановић 1963: 91-111, 118; Јовановић 1967: 289-312; Ракочевић 1983: 63-64; Мартиновић 1967: 497, 500-509). Жеље Србије и Црне Горе за територијалним компензацијама на рачун земљишног појаса Босне и Херцеговине, дуж северозападне границе Новопазарског санџака, преко кога би две српске државе дошле до заједничке границе, нису остварене (*Цариградски гласник*, бр. 44, 31. 10. 1908: 4). Овим признањима смирила се анексиона криза, али незадовољство целокупног српског народа и даље је остало велико. Након признања анексије Босне и Херцеговине битно су измењени и положај српске политике и начин њене борбе. Уместо отворене борбе за мењање окупационог положаја сада се водила борба за извојевање унутрашње самосталности покрајина у оквиру Аустро-Угарске. И даље је главни савезник био муслимански покрет, мада је он лагано прелазило у заједнички блок с хрватским покретом (Екмечић 1994: 638; Јузбашевић 1999: 79-80).

сарадња ради заједничке одбране српских националних интереса. Српски родољуби су оформили Српску народну одбрану као националну организацију која је имала задатак да помогне окупираном српском народу у Босни и Херцеговини. Цариградски гласник је објавио списак од деветнаест војних формација састављених од српских добровољаца свих животних доби – од омладинаца до ветерана, што указује на дубоки патриотизам и спремност да се живот положи за отаџбину. Формирање ових војних јединица у свим деловима Српства и њихова имена (Легија смрти, Легија Обилић, Легија Синђелић, Душан силни, Босанско Херцеговачка, Шумадијска, Маћедонска, Црногорска, Дринска...) доказ су пуне саборности српског народа (*Цариградски гласник*, бр. 42, 17. 10. 1908: 3-4). Ова ситуација приморала је српску владу да изгласа војне кредите у висини од 40 милиона динара.

- 28 Када је добила званичну информацију о анексији Босне и Херцеговине руска влада је послала циркуларно писмо европским силама а свом представнику у Цариграду наредила је да Проти изрази њено уверење да се Берлински уговор не може изменити без пристанка држава потписница његових. Руски листови писали су да је став руских званичника као и укушне руске јавности „да цео народ у Босни и Херцеговини, општим гласањем под контролом међународне комисије, реши жели ли анексију своје отаџбине Аустрији или желе да и даље остану турски поданици, али да им отаџбина добије аутономију, потпуно независну од Аустрије“ (*Цариградски гласник*, бр. 51, 19. 12. 1908: 4; *Цариградски гласник*, бр. 44, 31. 10. 1908: 4). Међутим, пошто није добила подршку својих савезника, руски министар спољних послова Извољски саветовао је Србију да примири националне страсти, обузда бујицу протеста, спречи избијање оружаног сукоба и ни случајно не пружи Аустро-Угарској прилику „да је сатре“ (*Цариградски гласник*, бр. 3. 16. 01. 1909: 1).
- 29 Влада Краљевине Србије прихватило је ноту коју су формулисали представници великих сила као своју, потписала је, а затим, 31. марта 1909. године, преко српског посланика у Бечу Ђорђа Симића, предала је, аустроугарском министру иностраних дела Еренталу.

ИЗВОРИ

Архив Србије, Министарство иностраних дела, 1908. година
Државни архив Црне Горе, Министарство иностраних дела, 1907. и 1908. година

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић 1996: Душан Т. Батаковић, „Велике силе, Србија и албанско питање“, *Башићина*, св. 7, Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 185-203.
- Војводић 2009: Михаило Војводић „Србија и анексиона криза 1908-1909“, *Стоогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука.
- Ђорђевић 1962: Димитрије Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд.
- Ђорђевић 1994: Димитрије Ђорђевић, „Сучељавање са Аустро-Угарском“, у: *Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 135-173.
- Ђорђевић 1994: Димитрије Ђорђевић, „На почетку раздобља ратова“, у: *Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 173-207.
- Екмечић 1994: Милорад Екмечић, „Национални покрет у Босни и Херцеговини“, у: *Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 604-648.
- Екмечић 1997: Милорад Екмечић, „Анексија Босне и Херцеговине 1908. и историјске последице“, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Београд.
- Зарковић, 2011: Весна С. Зарковић, „Рад српске дипломатије на заштити Срба у Старој Србији у последњој деценији XIX века“, *Башићина*, св. 30, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 105-116.
- Зарковић, 2013: Весна С. Зарковић, „Реформе у Османском царству и Стара Србија у XIX и почетком XX века“, *Башићина*, св. 34, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 135-152.
- Зарковић, 2016: Весна С. Зарковић, „Утицај Аустроугарске на збивања у Пљеваљском санџаку у првој XX века“, *Башићина*, св. 41, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 111-127.
- Иветић 2019: Јована Иветић, „Анексија Босне и Херцеговине и италијанске дипломате“, *Србија у очима италијанске дипломатије 1878-1908*, Нови Сад: Архив Војводине, 59-62.
- Isović 1957: K. Isović, *Austro-Ugarska zaposjedanja sandžaka 1879*, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, IX, Sarajevo: 120-135.
- Јагодић, 2009: Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилаету (1878-1912)*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић 1963: Радоман Јовановић, „Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине“, *Историјски записи*, књ. XX, св. 1, Титоград.
- Јовановић 1967: Радоман Јовановић, „Црна Гора и источна Херцеговина за вријеме анексионе кризе (1908-1909)“, *Југословенски народи пред Први светски рат*, Београд: 289-312.
- Јузбашевић 1999: Џ. Јузбашевић, „Хрватско-муслимански пакт и нови распоред политичких снага“, *Националнополиитички односи у досанскохерцеговачком Сабору и језичко питање (1910-1914)*, књ. LXXIII, Сарајево.
- Каридџић 1968: Н. Каридџић, *Bosna i Hercegovina pod Austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, Sarajevo
- Костић 1940: Мита Костић, „Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878.“, *Гласник Скопској научној друштва*, књ. XXI, Скопље: 96-99.

- Кнежевић 2005: С. Кнежевић, *Велика Бриџанија и анексиона криза*, Подгорица.
- Мартиновић 1967: Нико Мартиновић, „Отпор народа у Црној Гори против анексије Босне и Херцеговине“, *Југословенски народи њред Први свејски рај*, Београд: 504- 511.
- Мартиновић 1976: Нико Мартиновић, „Новопазарски санџак у анексионој кризи“, у: *Велике силе и Србија*, Београд: САНУ, 541-548.
- Микић 1983: Ђорђе Микић, *Аусјро-Ујарска и Младојурци: 1908-1912.*, Бањалука.
- Микић 1994: Ђорђе Микић, „Под младотурцима“, у: *Исјорија срјској народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 330-348.
- Mitrović 1981: Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke* Beograd.
- Пејовић 1973: Ђорђе Пејовић, *Полијика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Титоград.
- Пејчић 2007: П. Пејчић, *Чейнички њокреј у Краљевини Србији 1903-1908*, Крагујевац.
- Петровић 1995: Милић Ф. Петровић, *Документиа о Рашкој обласји: 1900-1912*, Архив Србије, Београд.
- Попов 2009: Чедомир Попов, *Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука.
- Поповић 1927: Д. Поповић, *Извольски и Ереншал. Дијломајске усјомене из Анексионе кризе*, Београд.
- Поповић 1938: Васиљ Поповић, *Евроја и срјско ишјањеу ѡериоду ослобођења 1804-1918*, Београд.
- Радусиновић 1980: Милорад Радусиновић, „Војнополитичка нестабилност на граници Црне Горе и турског Санџака за врјеме анексионе кризе 1908-1909.“, *Исјоријски зајиси*, бр. 3.
- Ражнатовић, 1973: Новак Ражнатовић, „Црна Гора на Берлинском конгресу“, *Исјоријски зајиси*, бр. 30, св. 3-4. Титоград:
- Ракочевић 1962: Новица Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908-1912)“, *Исјоријски зајиси*, књ. 25, св. 3-4, Титоград: 489-503.
- Ракочевић 1983: Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аусро-Ујарска 1903-1914*, Титоград.
- Ракочевић, 1994: Новица Ракочевић, „У предвечерје светског рата“, у: *Исјорија срјској народа*, Српска књижевна задруга, књ. VI-1, Београд 1994, 232-259.
- Растовић 2015: Александар Растовић, *Велика Бриџанија и Косовски вилајет 1877-1912. ѡодине*, Београд: Завод за уџбенике.
- Сјоменица 1921: *Сјоменица Сјојана Новаковића*, Београд.
- Недић 1910: Милан Недић, „Новопазарски санџак, Војногеографска студија“, *Рајник*, свеска за фебруар.
- Ђоровић 1992: Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аусјро-Ујарске у XX веку*, Београд.
- Чолић: Љиљана Чолић, „Цариградски гласник“ о Анексији Босне и Херцеговине, стр. 155-170.
- Шкеровић 1964: Никола Шкеровић, *Црна Гора на освији XX вијека*, Београд.

ШТАМПА

Вардар, бр. 8, 19. октобар 1908, стр. 2.

Глас Црнојорца, бр. 59, 25. октобра 1908, стр. 1.

„Питање о конференцији“, *Глас Црнојорца*, бр. 59, 25. октобра 1908, стр. 2.

„Међународна конференција“, *Глас Црнојорца*, бр. 61, 7. новембра 1908, стр. 2.

Полијика (Београд), бр. 1690, 30. септембар 1908, стр. 4.

- Полиџика* (Београд), бр. 1717, 27. октобар 1908, стр. 4.
- Правда* (Београд), 26. септембра 1908.
- Цариградски џласник*, бр. 42, 17. октобар 1908, стр. 1.
- „Пријатељски односи српско-турски“, *Цариградски џласник*, бр. 42, 17. октобар 1908, стр. 3.
- „Српски добровољци – Организације добровољачких легија и чета“, *Цариградски џласник*, бр. 42, 17. октобар 1908, стр. 3-4.
- „Србија и Црна Гора неће компензације Турске царевине“, *Цариградски џласник*, бр. 42, 17. октобар 1908, стр. 4.
- „Новопазарски санџак“, *Цариградски џласник*, бр. 43, 24. октобар 1908, стр. 1.
- „Берански Срби и Турци против анексије“, *Цариградски џласник*, бр. 43, 24. октобар 1908, стр. 3.
- „Извољски о накнадама Србији и Црној Гори“, *Цариградски џласник*, бр. 44, 31. октобра 1908, стр. 4.
- Цариградски џласник*, бр. 45, 7. новембар 1908, стр. 1.
- „На Високу Порту“, *Цариградски џласник*, бр. 45, 7. новембар 1908, стр. 4.
- „Неистинити гласови о Новопазарском санџаку“, *Цариградски џласник*, бр. 45, 7. новембар 1908, стр. 3.
- „Русија је проговорила. Нота руске владе: Циркулар европским велесилама“, *Цариградски џласник*, бр. 51, 19. децембар 1908, стр. 4.
- „Изгубисмо Босну и Херцеговину, изгубићемо и Косовски вилајет“, *Цариградски џласник*, бр. 3. 16. јануар 1909, стр. 1.
- „Стварна вредност продаје Босне и Херцеговине“, *Цариградски џласник*, бр. 3. 16. јануар 1909, стр. 1.
- „Анексија Босне и Херцеговине пред судом здравог разума“, *Цејињски вјесник*, бр. 30, 4. октобра 1908, стр. 2.
- „Програм конференције“, *Цејињски вјесник*, бр. 30, 4. октобра 1908, стр. 2.
- Цејињски вјесник*, бр.31, 8. октобра 1908, стр. 1.
- „Међународна конференција“, *Цејињски вјесник*, бр. 37, 29. октобра 1908, стр. 3.
- „Аустројске интриге“, *Цејињски вјесник*, бр. 37, 29. октобра 1908, стр. 4.
- „Црна Гора о анексији“, *Цејињски вјесник*, бр. 36, 25. 10. 1908, стр.1.
- „Збор у Сјеници“, *Цејињски вјесник*, 1908, бр. 36, 25. октобра 1908, стр. 2.
- „Утисци са збора у Сјеници“, *Цејињски вјесник*, 1908, бр. бр. 44, 22. новембра 1908, стр. 4.
- „Аустроја буну Санџак“, *Цејињски вјесник*, 1908, бр. бр. 40, 7. новембра 1908, стр. 1.
- „Садржај споразума“, *Цејињски вјесник*, бр. 3, 13. јануара 1909, стр. 3.
- „Наша мисија у Цариграду“, *Цејињски вјесник*, бр. 39, 5. новембра 1908, стр. 4.
- „Аустроја буну Санџак“, *Цејињски вјесник*, бр. 40, 7. новембра 1908, стр. 1.
- „Турска и Срби“, *Цејињски вјесник*, бр. 40, 7. новембра 1908, стр. 1.
- „Срби према Турској“, *Цејињски вјесник*, бр. 41, 12. новембра 1908, стр. 1.
- „Одбори за бојкот“, *Цејињски вјесник*, бр. 41, 12. новембра 1908, стр. 3.

Vukašin d. DEDOVIĆ

THE REACTION OF INHABITANTS OF BERANIAN NAHIA
TO THE ANNEXATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

On 7th October, 1908, Austro-Hungary executed an annexation of Bosnia and Herzegovina. This act of Austro-Hungary caused a great disturbance among the inhabitants of Novopazar sandzak. Serbs joined Turkish and Albanians at protest rallies and boycott of Austro-Hungarian goods. It made an impression that closer cooperation could be made, even the union between Serbs and Muslim - Albanian leaders. Austro-Hungary was especially afraid of common appearances of Orthodox and Muslims, supporters of young Turkish authorities against the annexation of Bosnia and Herzegovina. Therefore Austro-Hungary endeavoured to destabilize this area, encouraging the hate between Christians and Mohammedans.

In Sjenica, on 19th October (1st November), 1908, an assembly took part, which was attended by the representatives of Orthodox and Mohammedan people from Novopazar sandzak. Serbs were represented by 27 deputies from Donji Vasojevići, Pljevlja and Bijelo Polje. Many of deputies made a speech on the assembly, and among the speakers the representatives of Serbs from Donji Vasojevići were prominent. Only three days after the assembly in Sjenica, the public choir was organized at Đurđevi Stupovi in Berane. On this choir which took part on 22nd October (4th November), 1908, the assembled people from Sjenica, Novi Pazar, Nova Varoš, Prijepolje, Bijelo Polje, Rožaje and Berane condemned the annexation of Bosnia and Herzegovina once again. On the assembly, where about 3000 Orthodox and Mohammedan inhabitants took part together, they chose the joint Committee of Serbs and Turks for planned action against Austro-Hungarian violence in Bosnia and Herzegovina. At the end, this shameful act of violence that Austro-Hungary had done, was condemned by resolution and the protest was sent to European forces because they allowed one violent state to break Berlin Contract, and also demand for not allowing Austro-Hungary to "grab someone else's land and oppress other nations".

Serbia and Montenegro were trying to acquire Constantinople for trinomial Military Alliance. They tended to make Military convention with Turkey and they were ready to pay the compensation for concession of Sandzak. However, the three states didn't make an alliance. Beside the declarative condemnation of annexation, Turkey didn't have enough determination for armed opposing to Austro-Hungary. In whole Turkey, especially in Sandzak, among Mohammedan population, there was the suspicion toward intentions of Belgrade and Cetinje. The solidarity of Orthodox and Muslim population existed only at the beginning of annexation crisis, and later it started to disappear. Turkish hypocritical politicians negotiated simultaneously with Austro-Hungary, too. Thus, on 26th February, Turkey officially admitted the annexation of Bosnia and Herzegovina, and in that way struck a death blow to Serbo-Montenegrin hopes. Since Russia, according to European "March ultimatum, also admitted the annexation in March, 1909, Serbian Government didn't have the choice, so they did the same on 31st March, 1909. Five days later (on 5th April), Montenegro also admitted the annexation of Bosnia and Herzegovina. By these admissions, an annexation crisis calmed down, but the dissatisfaction of the entire Serbian population was still great.

Key words: annexation, Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary, Serbia, Montenegro, Turkey, Berane, Novopazar sandzak, Serbian people.